

ЗНАЧЕННЯ, КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ПРАВИЛА ВИКОРИСТАННЯ НЕПРЯМИХ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

З'ясовано питання щодо значення, класифікації та правил використання непрямих доказів, що є однією з гарантій прав і законних інтересів учасників кримінального процесу; досліджено основні проблемні моменти щодо класифікації непрямих доказів та їх значення, що обумовлено завданням з'ясування їх змісту під час доказування у кримінальному процесі та достовірного знання про винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення. Зосереджено увагу на тому, що класифікаційні групи не ізольовані одна від одної та не мають на меті обґрунтувати перевагу одних доказів над іншими.

Ключові слова: процес доказування, прямі докази, непрямі (побічні) докази, підстави класифікації.

Постановка проблеми. Багатоаспектність поняття доказу не дозволяє класифікувати їх за універсальною ознакою. Тому класифікація доказів здійснюється за декількома ознаками та має доволі розгалужену систему.

Наукове обґрунтування місця і ролі непрямих доказів в процесі доказування досі актуальне. Зміст непрямих доказів полягає в установленні фактів, які становлять проміжний етап процесу доказування в конкретному кримінальному провадженні.

Класифікація доказів на прямі та непрямі не має на меті обґрунтувати перевагу одних над іншими. Правильний поділ доказів на прямі та непрямі дозволяє розкрити їх дійсно об'єктивні зв'язки і властивості, має практичне значення та дозволяє уникнути помилок під час розслідування кримінальних правопорушень.

Класифікація непрямих доказів має значення і для теорії, і для практики, дозволяє зрозуміти природу цих доказів, їх характеристики, правильно їх оцінювати, що сприяє правильному визначенню шляхів використання таких доказів і встановлює їхню значущість для доказування обставин, що входять до предмета доказування.

Стан дослідження. Вивченню цієї проблематики присвячено праці багатьох учених-юристів: Р. С. Белкіна, Ю. М. Грошевого, В. Я. Дорохова, Є. Г. Коваленко, В. А. Лазаревої, М. М. Михеєнка, В. Т. Нора, С. М. Стахівського, М. С. Строговича, С. А. Шейфера, Ф. Н. Фаткулліна

та ін. Безперечно актуальність становить дослідження А. А. Хмирова на тему непрямих доказів.

Метою статті є визначення правил використання непрямих доказів у процесі доказування, обґрунтування необхідності класифікації непрямих доказів і визначення умов їх оцінки.

Виклад основних положень. Однією із загальноприйнятих традиційних груп класифікації доказів у кримінальному судочинстві є їх поділ на прямі та непрямі (побічні).

Класифікація кримінально-процесуальних доказів на прямі та побічні залежить від того, що обираємо моментом відліку, тобто основою класифікації. Однак щодо підстави цієї класифікації в теорії кримінального судочинства єдина думка не узгоджена. Деякі вчені вважають, що підставою класифікації є відношення доказу до предмета доказування, інші – щодо головного факту [1, с. 217].

Обидва підходи до класифікації доказів мають своє обґрунтування, однак зауважимо, що такий поділ не завжди охоплює всі явища, що класифікуються. Навряд чи існує доказ, здатний безпосередньо встановити весь склад злочину. Правильніше підставою поділу вважати відношення кожного доказу до конкретної обставини, яка підлягає доказуванню у кримінальному провадженні.

Найоптимальнішою видається класифікація доказів на прямі (одноступеневі) та побічні (багаступеневі), де в основі поділу – відмінність структури обґрунтування обставини, що доказується. Прямі докази обґрунтовують найближчу тезу, побічні – як найближчу, так і подальші.

Поділ доказів на прямі та побічні заснований на тому, що одні з них містять відомості про обставини, що входять до предмета доказування (свідок бачив, як обвинувачений завдав потерпілому ножове поранення, яке виявилось смертельним), а інші підтверджують так звані проміжні факти (злочин вчинений ножом, який належить конкретній особі, однак свідків вбивства не було). За використання прямих доказів завдання полягає у встановленні їх достовірності. Доказування з використанням непрямих доказів є більш складним, оскільки передбачає наявність системи достовірних побічних доказів, наявність між ними взаємозв'язку, створення системи доказів [2, с. 20].

Прямий доказ – це пряме бачення факту, побічний же доказ вказує на обставину, що доводиться не прямо, не безпосередньо, але опосередковано.

Поділ доказів на прямі та побічні обумовлений різними шляхами встановлення тих чи інших обставин. Зв'язок прямого доказу з

предметом доказування не потребує додаткового обґрунтування, він є очевидним, що не можна сказати про шлях доказування на основі побічних доказів. Відношення побічного доказу до матеріалів кримінального провадження може бути випадковим і здаватись маловірогідним навіть за встановлення достовірності цього доказу.

Обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, завжди встановлюються або прямим або побічним шляхом, хоча поділ доказів на прямі та побічні має значення виключно для доказування винуватості особи.

Всі побічні докази у справі мають призводити до одного висновку – про винуватість обвинуваченого – і мають виключати можливість іншого висновку [3, с. 387].

Непрямі докази також можуть бути класифіковані за специфічними для них ознаками. Така класифікація надає можливості для всебічного аналізу непрямих доказів, вибору оптимальних тактичних прийомів і методики їх перевірки.

Як зазначає А. А. Хмиров, зміст класифікації доказів не в тому, щоб виділити серед них «кращі» та «гірші», а в тому, що вона дає змогу всебічно дослідити особливості формування, способи збирання та методи використання кожної групи доказів [4, с. 13].

Класифікація непрямих доказів є важливою та необхідною умовою їхнього дослідження. Безумовно, навряд чи можливо встановити вичерпний перелік непрямих доказів, проте за певними ознаками можна розробити правила їх використання у кримінальному судочинстві.

У багатьох випадках побічні докази є єдиним засобом встановлення обставин учинення злочину. Випадки, коли в справі відсутні прямі докази та реальні перспективи їх отримання, не рідкість у слідчій та судовій практиці. Однак і тоді, коли в справі наявні прямі докази, вони всебічно і об'єктивно перевіряються та доповнюються за допомогою непрямих доказів, вміле використання яких під час допиту обвинуваченого, підозрюваного, потерпілого і свідка дають можливість отримати достовірні прямі докази вчинення цього злочину [4, с. 8].

В юридичній літературі постійно обговорюється питання про доказове значення так званих доказів поведінки, тобто таких дій підозрюваного, обвинуваченого, які можуть свідчити про знання ним обставин учинення кримінального правопорушення або про бажання ввести в оману слідство та суд чи помилково спрямувати. В цілому такі особливості поведінки підозрюваного дозволяють висунути версію про його причетність до вчинення кримінального правопорушен-

ня, але ж доказова цінність таких доказів надзвичайно низька. З одного боку, такі докази можуть розглядатись як побічні, але їм не слід забувати про те, що для особи природно не тільки намагатись уникнути відповідальності за вчинене, але й уникнути обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення.

Вагомість таких доказів доволі сумнівна, не може підміняти інші об'єктивні докази. Наприклад, підозріла поведінка особи не може розглядатись суто як ознака його винуватості. До слова, така поведінка часом може свідчити, навпаки, про невинуватість особи. Тому для слідчого це має бути поштовхом до більш детального та прискіпливого пошуку інших доказів, які можна було б покласти в основу обвинувального акта.

До побічних можуть бути віднесені і докази, які встановлюють подібні факти. Наприклад, встановлена подібність у засобах учинення низки кримінальних правопорушень або використання аналогічних прийомів дозволяють зробити попередній висновок про вчинення цих кримінальних правопорушень однією особою. Звичайно, що цей висновок сам собою недостовірний, оскільки допускає різноманітні тлумачення.

На думку Г. М. Мінковського, збіг засобу вчинення злочину може розглядатись як побічний доказ, оскільки інші побічні докази дозволяють висловити лише припущення [6, с. 4].

Найбільш значущим прямим виправдувальним доказом є алібі, тобто знаходження підозрюваного, обвинуваченого в момент учинення кримінального правопорушення в іншому місці. Алібі може бути встановлено не тільки шляхом прямих доказів, але й побічних. Однак не підлягає сумніву висновок про те, що доки алібі не спростовано, обвинувачення не може вважатись доведеним.

Побічний доказ – це складний двоступеневий (а іноді і багатоступеневий) акт. Побічний доказ спочатку прямо підтверджує якесь проміжне твердження (наприклад, факт погрози, який надходить від особи), а згодом, через це проміжне і друге, кінцеве твердження (наприклад, факт спричинення тілесних ушкоджень тією ж особою) [7, с. 25].

Правила доказування за допомогою побічних доказів можна об'єднати в таку систему: той чи інший факт буде побічним доказом лише у разі його достовірності; визначальним у рішенні покласти побічні докази в основу обвинувачення має бути не кількість, а лише якість; сукупність побічних доказів має становити не хаотичну систему, а ланцюг взаємопов'язаних фактів; сукупність доказів має призводити лише до одного висновку, інакше висновки, зроблені органами розслідування, завжди спричинятимуть законні сумніви в їх достовірності.

Побічний доказ не дозволяє зробити категоричний висновок щодо обставин, що підлягають доказуванню. Наприклад, сліди крові на одязі підозрюваного не дозволяють зробити однозначний висновок про його причетність до вчинення кримінального правопорушення. Доказування на основі непрямих доказів вимагає, щоб кожний проміжний факт був підтверджений декількома доказами. Непрямі докази мають бути зіставлені з іншими доказами, зміст яких спрямований на встановлення того ж факту та пов'язані між собою логічно. Тільки в такому вигляді вони утворюють доказову силу, що дозволяє зробити категоричний та впевнений висновок про винуватість конкретної особи у вчиненні кримінального правопорушення.

Було б неправильно визначати цінність прямих і побічних доказів, дотримуючись принципу протиставлення їх одне одному. Якщо побічні докази були правильно закріплені та використані, то й висновки в кримінальному провадженні, засновані на них, будуть надійними та достовірними, як і висновки, отримані за допомогою прямих доказів. Взагалі типовою є ситуація доказування, яка заснована на симбіозі прямих і побічних доказів.

Необхідно зауважити, що прямі докази не є кращими від побічних, тому не потрібно переоцінювати прямі докази та недооцінювати побічні. В слідчій і судовій практиці трапляються кримінальні справи, обвинувачення в яких ґрунтуються тільки на побічних доказах. І прямі, і побічні докази утворюють не менш достовірний матеріал для вирішення справи по суті. Зокрема, судовий вирок, який ґрунтується на побічних доказах, має таку ж законну силу, як і вирок, що ґрунтується на прямих доказах [5, с. 87].

Шлях доказування за допомогою побічних доказів більш тривалий та складний, ніж за допомогою прямих. Необхідно, по-перше, встановити, чи достовірні факти, які стали відомі слідчому та суду; по-друге, визначити, чи ці відомості стосуються кримінального правопорушення, що розслідується з метою виключення випадкового збігу обставин.

Звичайно, використання побічних доказів у практиці кримінального судочинства є більш складним. Це пояснюється тим, що логічний шлях від побічних доказів до вирішення певного питання, наприклад про винуватість особи, є значно довшим, ніж логічний шлях до вирішення питання через прямі докази. Як влучно зазначається в процесуальній літературі, зв'язок побічних доказів між собою повинен бути таким, щоб вони були ланками одного ланцюга: за випадання

однієї ланки руйнується весь ланцюг, втрачає значення кожен побічний доказ окремо [8, с. 20].

Правила оцінки доказів, передбачені ст. 94 КПК України поширюються, як на прямі, так і побічні докази.

Висновки. Прямий доказ – це пряме бачення факту, побічний же доказ вказує на обставину, що доводиться не прямо, не безпосередньо, але опосередковано.

Під побічними доказами слід розуміти докази, які неоднозначно підтверджують чи спростовують існування обставин, що підлягають доказуванню

Отже, прямі докази щодо певної обставини допускають одне тлумачення, а побічні – декілька. Для того, щоб реальні факти не були підмінені здогадками та припущеннями, необхідно встановити об'єктивний зв'язок побічних доказів між собою та з предметом доказування.

Поділ доказів на прямі та побічні не має на меті встановити чи підтвердити перевагу одних над іншими. І прямі, і побічні докази підлягають ретельній перевірці та оцінці з точки зору допустимості, достовірності, достатності та належності.

Висновки у кримінальному провадженні, отримані за правильного використання непрямих доказів, надійні, як і висновки, отримані за допомогою прямих доказів.

Недооцінювання побічних доказів засновано на невмінні правильно з ними працювати, робити логічні висновки про їх зв'язок із головним фактом.

Тільки грамотні дії органів кримінального переслідування зі збирання, закріплення та використання побічних доказів дозволять уникнути слідчих і судових помилок, сприятимуть реалізації засад кримінального провадження в, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений.

1. Лазарева В. А. Доказывание в уголовном процессе: учебно-практич. пособие / В. А. Лазарева. – М.: Изд-во Юрайт; Высшее образование, 2010. – 343 с.

2. Соловьев А. Б. Доказывание в досудебных стадиях уголовного процесса / А. Б. Соловьев. – М.: Юрлитинформ, 2002. – 71 с.

3. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса. – М., 1958. – 703 с.

4. Хмыров А. А. О понятии косвенных доказательств и их значении в расследовании преступлений / А. А. Хмыров. – М., 1964. – 109 с.

5. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування / С. М. Стахівський. – К., 2005. – 272 с.

6. Миньковский Г. М. Пределы доказывания в советском уголовном процессе / Г. М. Миньковский. – М., 1956. – 113 с.

7. Соркин В. С. Особенности процессуального доказывания в уголовном судопроизводстве / В. С. Соркин. – Гродно, 2002. – 96 с.

8. Трусов А. И. Основы теории судебных доказательств / А. И. Трусов. – М., 1960. – 176 с.

Ряшко Е. В., Комиссарчук Ю. А. Значение, классификация и правила использования косвенных доказательств в уголовном процессе

Анализируются вопросы относительно значения, классификации и правил использования косвенных доказательств, что является одной из гарантий прав и законных интересов участников уголовного процесса; исследованы основные проблемные моменты относительно классификации косвенных доказательств и их значение, что обусловлено заданием определения их сущности при доказывании в уголовном процессе и достоверного знания о вине лица в совершении уголовного правонарушения. Сосредотачивается внимание на том, что классификационные группы не изолированы друг от друга и не имеют целью обосновать преимущество одних доказательств перед другими.

Ключевые слова: процесс доказывания, прямые доказательства, не-прямые (косвенные) доказательства, основания классификации.

Ryashko O. V., Komissarchuk J. A. Meaning, classification and rules of using circumstantial evidence in criminal procedure

There are various criteria of evidence classification in the science of criminal procedure. Partially they are conceived by scientists, partially they are approved solely by certain representatives, however, notwithstanding the shortcomings while choosing criterion of classification, the whole groundwork in this direction was made in order to discover the meaning and provide for analysis of each of them.

Establishing the facts of criminal offence with the help of circumstantial proof is a complicated and long-term process. In many cases the only mean to establish case circumstances appears to become indirect evidences. Taking into account the abovementioned, the necessity to establish a system of trustworthy well-reasoned summaries lies in the frame of direct as well as indirect evidences.

The classification of criminal procedural evidence into direct and indirect evidence depends on its ground. Although, concerning the question of grounds for classification in the theory of criminal procedure does not exist a common idea. Some scientists presume the basis for classification is the relation between the evidence and fact at issue, others assume it between the evidence and major fact. It seems that the guilt of a person could be constituted with different means depending on the meaning of evidence. The direct evidence ties particular person to the criminal offence. Indirect evidence ties the person not to the fact that criminal offence was committed but to some other circumstantial fact, on the basis of which one can make a conclusion it was committed by the accused.

In case when classification is made on the ground of major fact, we have to admit, that substantial part of evidence will be indirect or otherwise will not be clas-

sified because fall beyond the scope of classification into direct and indirect. It is doubtful that such an approach to evidence classification could be thought as well-reasoned. Finally, we draw to the conclusion that the basis for classification into direct and indirect evidence could not count neither fact at issue nor major fact.

Summing it up, we consider that the basis for classification is a relation between evidence and every concrete circumstance to be proved. The ground for classification into direct and indirect evidence serves the presence or absence of tie between the meaning of evidence and circumstances to be proved.

Key words: evidence procedures, direct evidence, indirect evidence, grounds for classification.

Стаття надійшла 05 травня 2014 р.

УДК 343.133:343.135

С. О. Сорока,
Р. М. Римарчук

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ У ФОРМІ ПРИВАТНОГО ОБВИНУВАННЯ: ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ

Розглянуто актуальні питання кримінального процесу, що виникають під час використання правового інституту приватного обвинувачення. Проведення досудового розслідування в кримінальних провадженнях у формі приватного обвинувачення сприятиме швидкому, повному та неупередженому розслідуванню і судовому розгляду цієї категорії справ. З метою забезпечення захисту порушеного права потерпілого в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення запропоновано розширити участь прокурора.

Ключові слова: кримінальне провадження, потерпілий, приватне обвинувачення, прокурор.

Постановка проблеми. Розвиток України як незалежної, правової держави спрямований на поступову демократизацію суспільства, встановлення правових основ формування державності, дотримання правопорядку і принципу законності. Людина є вищою соціальною та політичною цінністю. Держава покликана утвердити гуманістичні засади, забезпечити і захистити свободу, честь і гідність людини. Так виникає необхідність у розширенні диспозитивних засад осіб, що потрапляють у сферу кримінально-процесуальних правовідносин, особливо в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення.